

BROJNOST, STATUS I ASPEKTI ORGANIZIRANOSTI SRBA U ZAGREBU

*Drago ŽUPARIĆ-ILJIĆ**

Rad donosi pregled osnovnih karakteristika brojnosti te normativnog i funkcionalnog statusa, tj. pravnog i institucionalnog položaja Srba u Zagrebu. Također, u radu se opisuju odlike organiziranosti pripadnika srpske zajednice u Zagrebu u najvažnijim aspektima socio-kulturne, prosvjetne i vjerske sfere. Koristeći podatke oficijelne statistike, analizirani su pokazatelji o nacionalnom sastavu stanovništva grada Zagreba i brojnosti srpskog stanovništva za razdoblje 1981-2011. Pravni položaj srpske manjine u Zagrebu opisan je pomoću analize odredbi iz zakonodavnog okvira RH koje se svojim sadržajem odnose na pitanja statusa i prava nacionalnih manjina. Deskriptivnom analizom kulturnih, obrazovnih, medijskih i vjerskih aspekata organiziranosti, raspravlja se o pitanjima njihova institucionalnog položaja.

Smanjenje nacionalnomanjinske populacije u Hrvatskoj uzrokovano je ponajprije drastičnim smanjenjem srpske zajednice usled prinudnih migracija u međupopisnom razdoblju 1991-2001. Kao specifičan faktor smanjenja broja pripadnika manjina uzima se i mogućnost "lažnog" izjašnjavanja pojedinca koji se skriva iza drugog ili nijednog etničkog imena, kao i neumitni procesi asimilacije. Najveću degradaciju statusa Srbi doživljavaju ustavnim promjenama iz 1990. kada su iz dotadašnjeg položaja "konstitutivnog naroda" preinačeni u status "nacionalne manjine". Sukladno odredbama iz Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina iz 2002. manjine uživaju prava iz sfere jezične, kulturne, prosvjetne i vjerske autonomije. No implementacija tih prava još uvijek nailazi na niz problema u praksi. Sve se to posljedično odražava na stupnjeve, oblike i sadržaje organiziranosti Srba u Zagrebu. Iako "zadovoljavajući", nivo normativne integriranosti ne jamči istovremeno i funkcionalnu integriranost manjina u šire socioekonomske, kulturne i političke tokove, ali, uz političku volju i povoljnu društvenu klimu, predstavlja bitan preduvjet spremnosti na implementaciju zakona i propisa kako bi se položaj manjina popravio.

Ključne riječi: *Srbi u Zagrebu, nacionalne manjine, statusna pitanja, integriranost, manjinski identitet*

Uvod

Na putu uključivanja Republike Hrvatske (RH) u euroatlantske integracije pozornost hrvatskih političkih elita bila je usmjerena, među ostalim, prema rješavanju preostalih pitanja usklađivanja pravnog okvira za ostvarenje prava

* Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

i unaprjeđenja institucionalnog položaja nacionalnih manjina u Hrvatskoj.¹ U procesima finalnog usklađivanja hrvatskog zakonodavstva sa europskim *acquisem*, pitanja inkluzije i integracije manjina ponekad se u javnom i političkom diskursu doživljava kao "lakmus papir" stupnja demokratičnosti i spremnosti hrvatskog društva za okvire nove pluralnosti i multietničnosti u sastavu Europske Unije (Tatalović, 2005).

Ratna zbivanja iz 1990-ih uvelike su utjecala na promjenu nacionalnog sastava RH te na promjenu pravno-političke i socio-kulturne pozicije etnonacionalnih manjinskih zajednica u društvu. Odlike manjinskog identiteta i integriranosti u nacionalnu matricu promijenile su se u razdoblju proteklih tridesetak godina. Istraživanja fokusirana na analizu pravno-političkog položaja manjina te implementaciju zakona vezanih uz manjine i manjinska prava, dala su odgovore na to kako manjine ostvaruju svoja ustavnim zakonom zajamčena prava iz sfere kulturne, jezične, vjerske i odgojno-obrazovne autonomije, pa i načina kako se uključuju u politički i ekonomski život Hrvatske i Zagreba (Tatalović, 2001; Mesić, 2003; Vasiljević, 2004; Tatalović, 2005; Šućur, 2009; Tatalović i Lacović, 2011).

Grad Zagreb predstavlja administrativno, političko, ekonomsko i kulturno središte RH u kojem djeluju vijeća i predstavnici nacionalnih manjina, kao i brojne manjinske udruge i organizacije. Iako je tokom 1990-ih grad uvelike bio pošteđen ljudskih i materijalnih razaranja, ratno iskustvo kao i tranzicijski procesi u društvu nakon rata, nesumnjivo su utjecali na očuvanje, modifikaciju ili pak gubljenje karakteristika etničkog identiteta pojedinih manjinskih skupina. Ovim radom prvenstveno donosimo pregled osnovnih karakteristika brojnosti te normativnog i funkcionalnog statusa, tj. pravnog i institucionalnog položaja pripadnika srpske nacionalne manjine u gradu Zagrebu. Također, u radu analiziramo odlike organiziranosti Srba u Zagrebu s posebnim naglaskom na kulturne, obrazovne, medijske i vjerske aspekte.

Vezano za metodologiju istraživanja, brojnost srpske manjine u Hrvatskoj i Zagrebu analiziramo koristeći demo-statističke podatke oficijelne statistike popisa stanovništva RH. Fokus je na analizi glavnih socio-demografskih pokazatelja brojnosti srpskog stanovništva i podataka o naseljenosti i nacionalnom sastavu stanovništva za RH i naselje Zagreb, prateći indekse promjene u međupopisnim razdobljima 1981-1991-2001-2011. godina. Pravni položaj srpske manjine u Zagrebu opisat ćemo koristeći svojevrsnu

¹ Za potrebe ovog rada koristimo opće prihvaćenu definiciju manjina koju je predložio F. Capotorti, a koja manjinu shvaća kao brojčano manju grupu ljudi čiji pripadnici kao državljani određene države imaju etničke, jezične, vjerske, kulturne karakteristike po kojima se razlikuju od ostalog dijela stanovništva i koji međusobno iskazuju osjećaj solidarnosti, sa ciljem i svrhom očuvanja svoje kulture, tradicije, vjere i jezika (Capotorti, 2001).

desk-study analizu dostupne pravne dokumentacije koja uključuje pojedine pravne odredbe iz zakonodavnog okvira RH, a što se po svom sadržaju odnose na pitanja statusa i prava nacionalnih manjina.

Problematiku institucionalnog položaja i pitanja organiziranosti srpske manjine u Zagrebu analiziramo služeći se postojećim istraživanjima, kao sekundarnim izvorima, ponajprije podacima iz provedenog istraživanja u: Babić, Škiljan, Župarić-Iljić (2011).² Upravo zbog specifičnog fokusa na Srbe u Zagrebu, rezultati ovog rada se samo uvjetno mogu generalizirati na cijelu nacionalnomanjinsku populaciju Srba u Hrvatskoj. Ipak, ono što istraživačke rezultate čini relevantnim jest potencijal za nove uvide u pregled brojnosti, položaja i pitanja organiziranosti, te integracije Srba u današnjem hrvatskom društvu.

Demografski kontekst i brojnost Srba u Zagrebu

Kao danas najbrojnija i najznačajnija nacionalna manjina u RH, Srbi su prije rata bili prostorno naseljeni u većem omjeru na širem području sjeverne i srednje Dalmacije i Dalmatinskog zaleđa, Korduna, Banije, Like, te u znatnoj mjeri na prostorima zapadne i istočne Slavonije, kao i većih urbanih središta, pa tako i Zagreba i okolice (Babić, 2008; Lajić, Bara, 2009; Raduški, 2011). Broj Srba u Hrvatskoj u navedenom razdoblju, 1981-2001, sveden je gotovo na trećinu, isprva s blagim rastom, sa 531.502 (11,6% ukupne populacije) iz 1981. na 581.663 (12,2%) iz 1991, pa s velikim padom na 201.631 (4,5%) iz 2001. Podaci popisa iz 2011. pokazuju da se ta brojka još smanjila, na 186.633 (4,4%),³ uslijed daljnjeg nastavka demografskog trenda negativnog prirodnog prirasta i u određenoj mjeri daljnjeg iseljavanja srpskog stanovništva iz RH.

Drastična depopulacija srpske nacionalnomanjinske zajednice u Hrvatskoj, u međupopisnom razdoblju 1991-2001, prvenstveno je posljedica negativnog migracijskog salda uzrokovanog neregularnim kretanjem stanovništva uslijed (e)migracije, tj. nedobrovoljnog, prisilnog raseljavanja (posebice izbjeglištva), te ratnog mortaliteta, naročito u periodu 1991-1995. Niski demoreprodukcijski trendovi, poput niskog prirodnog priraštaja stanovništva, odlikuju srpsku zajednicu u Hrvatskoj nakon razdoblja

² Istraživanje pod nazivom "Nacionalne manjine u gradu Zagrebu" provedeno je u razdoblju od 2009-2011. u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i procesi eurointegracija* u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu.

³ Prema prvim rezultatima Popisa stanovništva iz 2011, Republika Hrvatska broji ukupno 4.284.889 stanovnika (DZS RH, 2012).

populacionog rasta do 1970-ih⁴ (Petrović, 1989; Raduški, 2011). Kao specifičan faktor smanjenja broja pripadnika uzima se i mogućnost "lažnog" izjašnjavanja pojedinca, koji se skriva iza drugog ili nijednog etničkog imena, tj. svog etničkog porijekla. Taj fenomen tzv. etnomimikrije bio je prisutan uslijed izrazito negativne društvene klime, koja je predstavljala nesigurnu okolinu pripadnicima srpskog naroda u Hrvatskoj u ratu i poraću. Dio Srba i dio osoba iz miješanih brakova, poradi istog razloga, odabirali su izjašnjavanje za većinsku opciju ili neopredijeljenu opciju, nakon što je utočište opcije "Jugoslaven"⁵ prestalo postojati u popisu stanovništva iz 2001. Ta je opcija opet vraćena kao popisna kategorija u popisu 2011. kao legitimna, te se tako deklarirao 331 stanovnik.⁶

Sukladno zbivanjima u ratu i post-ratnom razdoblju, cjelokupna se populacija RH smanjila, a demografski trendovi upućuju na to da je stanovništvo Hrvatske po svom nacionalnom sastavu prešlo iz razine niže heterogenosti 1991. u naglašeno homogeni sastav 2001. (prema shemi Raduški, 2003), s obzirom da je omjer većinskog hrvatskog naroda porastao sa 78,1% iz 1991. na 89,6% u 2001. godini, te 90,4% u 2011. Znakovit je i veliki pad broja Jugoslavena u razdoblju 1981-1991. uz istovremeno značajno povećanje "Nacionalno neopredijeljenih", što prema Đ. Borozanu upućuje na "[...] spontanu ili usmeravanu etničku homogenizaciju unutar pojedinih grupa, a porast neizjašnjenih na distanciranje od preovlađujućih tokova etničkih odnosa" (Borozan, 2003: 166).

U vrijeme provođenja terenskog dijela našeg istraživanja,⁷ bilo je opravdano pitati i diskutirati je li, uprkos iseljavanju i demografskim trendovima negativnog prirodnog prirasta, moguće predvidjeti u popisu stanovništva iz

⁴ Prema popisu iz 1971. u Hrvatskoj se od ukupno 4.426.221 stanovnika njih 626.789 izjasnilo Srbima (14,2%), što brojčano čini najveći popisani broj Srba na prostoru Hrvatske u 20. stoljeću.

⁵ Za pojavu smanjenja broja Srba i povećanja broja Jugoslavena u Hrvatskoj nakon 1971. objašnjenje daje N. Raduški: "U periodu 1971-1981, broj Srba se smanjuje na 531.502, a udeo na 11,5% što je rezultat demografskih varijabli (emigracije i opadanje prirodnog priraštaja), ali i etničke mimikrije, tj. izjašnjavanjem Srba kao Jugoslavena. Prostorni razmeštaj pokazuje da je značajnija koncentracija Jugoslavena zabeležena u naseljima srpskog etničkog prostora, u delovima istočne i zapadne Slavonije, Banije i Like (od 10,0%-25,0% ili čak 25,1%-50,0% ukupnog stanovništva)..." (Raduški, 2011: 424). Uslijed okolnosti etničkih *revivala* i etno-nacionalne homogenizacije, "jugoslavenstvo" se sve manje činilo privlačnom opcijom pripadnosti. Broj Jugoslavena se sa 379.057 (8,2% u udjelu populacije) iz 1981. godine smanjio na 106.041 (2,2%) u 1991.

⁶ www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_05/H01_01_05.html (18.12.2012).

⁷ Fokus grupa s pripadnicima srpske nacionalne zajednice provedena je u oktobru 2010. u Zagrebu. U njoj je sudjelovalo osmero pripadnika iz redova: Srpskog narodnog vijeća, Vijeća srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, Samostalnog srpskog tjednika Novosti i Srpskog privrednog društva Privrednik.

2011. izvjesno povećanje brojke Srba u RH u komparaciji s popisom iz 2001. Pretpostavka je bila da bi, uslijed demokratskijeg i tolerantnijeg društveno-političkog konteksta, kada više nije tolika razina socijalnog pritiska sredine koja uzrokuje prikrivanje stvarnog etničkog porijekla, broj i omjer Srba u RH hipotetski mogao biti i povećan. No, to bi bilo moguće tek ukoliko tendencije identitetske rekonstrukcije unutar same manjinske zajednice rezultiraju pravovaljanim izjašnjavanjem u popisu stanovništva, te taj čin odnese prevagu nad depopulacijskim i asimilacijskim trendovima. Također je bilo upitno hoće li u nekim dijelovima Hrvatske porasti broj Srba u odnosu na 2001. s obzirom da do popisa iz 2011. još nisu mogli biti zabilježeni efekti povratka Srba u protekloj dekadi. No, nakon objave popisnih rezultata iz 2011, evidentno je kako do porasta broja Srba ipak nije došlo, naprotiv. Pritom se nameće nekoliko zaključaka vezanih za pitanje brojnosti srpske zajednice u RH:⁸

1. Srbe u Hrvatskoj karakterizira daljnje smanjenje brojnosti (7,4% u periodu 2001-2011), no naravno ne toliko drastično kao tokom međupopisnog razdoblja 1991-2001. (65,3%).

2. Od ukupno 20, u polovici hrvatskih županija Srba je manje od 5%, a samo u pet županija ih je više od 10%: u Vukovarsko-srijemskoj (15,5%), Ličko-senjskoj (13,6%), Sisačko-moslavačkoj (12,2%), u Šibensko-kninskoj (10,3%), te Karlovačkoj županiji (10,4%). U Bjelovarsko-bilogorskoj, Požeško-slavonskoj, Virovitičko-podravskoj, Osječko-baranjskoj i Primorsko-goranskoj županiji, Srbi čine između 5 i 10% stanovništva. U RH ima dvadesetak općina u kojima pripadnici srpske manjine čine više od trećine stanovništva, što je preduvjet ostvarenja prava za uvođenje dvojezičnih natpisa na javnim institucijama.

3. U većini hrvatskih županija i gradova, broj Srba se smanjio zahvaljujući kako iseljavanju tako i starijoj dobnoj strukturi i puno većem broju umrlih nego rođenih, što je trend koji pogađa i većinsko stanovništvo, te stanovništvo ostalih nacionalno manjinskih skupina (osim Albanaca i Roma, koji imaju pozitivan prirodni prirast, te Bošnjaka koji su se u popisu iz 2011. većinom izjasnili za "bošnjačku", a ne "muslimansku" opciju). Depopulacijskim trendovima Srba u RH u međupopisnom razdoblju 2001-2011. svakako su pridonijeli i neželjeni asimilacijski procesi.

4. Poradi općeg i proporcionalnog smanjenja broja Srba u RH 1991-2001, ukupni se udeo nacionalnih manjina u Hrvatskoj prepolovio (sa 14,9% iz 1991. na 7,5% u 2001), dok je u 2011. ovaj pad zaustavljen. Blago

⁸ Za izvore podataka na temelju kojih je provedena analiza vidi u popisu literature: DZS RH (1992, 2002, 2012).

povećanje udjela manjina u 2011. (7,7%) prvenstveno je rezultat smanjenja broja Hrvata u općoj populaciji, a jedino povećanje broja Albanaca, Bošnjaka i Roma značajnije pridonosi povećanju udjela nacionalnih manjina.

5. Trend rasta broja "Nacionalno neopredijeljenih", koji je registrovan 1991. (sa 17.133 u 1981. na 73.376 u 1991), nastavio se i u 2001. (79.828), dok je popisom iz 2011. ustanovljeno drastično smanjenje ove kategorije (26.763) – za dvije trećine u odnosu na 2001. Istovremeno, broj onih koji se izjašnjavaju "regionalnom pripadnošću" drastično se povećao 1991. (sa 8.657 u 1981. na 45.493 u 1991), da bi se 2001. (9.302) skoro vratio na nivo iz 1981. Ovaj broj se opet naglo povećao na 27.225 u 2011.⁹ Buduća će istraživanja morati odgovoriti na pitanje postoji li i kakav je kauzalitet ova dva procesa, tj. jesu li se oni neizjašnjeni počeli izjašnjavati za neku nacionalnu, regionalnu ili neku drugu opciju, te koliki se postotak Srba izjašnjava pod ovim opcijama.

Za potrebe komparacije popisnih rezultata na nacionalnom nivou s onima u Gradu Zagrebu, analiza rezultata popisa stanovništva o brojnosti nacionalnih manjina u periodu 1981-2011. za grad Zagreb upućuje na sledeće zaključke:¹⁰

1. Broj stanovnika Grada Zagreba rastao je sa 653.853 u 1981. na 706.770 u 1991. (porast od 8,1%), zatim do 779.145 u 2001. (porast od 10,2%), i na 790.017 u 2011. godini (porast od 1,4%), te je tako Grad Zagreb jedno od rijetkih administrativnih središta u RH koje nije doživjelo depopulaciju.

2. Svojevrсна etnonacionalna homogenizacija stanovništva, u razdoblju 1981-2001, rezultat je kontinuiranog povećanja broja i udjela većinske hrvatske populacije, uz kontinuirano smanjenje nacionalnomanjinske populacije. Broj onih koji se izjašnjavaju kao pripadnici nacionalnih manjina je prepolovljen, na što ukazuje kretanje ukupne nacionalnomanjinske populacije: od 81.073 (12,4% ukupne populacije) u 1981, preko 73.719 (10,4%) u 1991, do drastičnog pada na 40.066 (5,1%) u 2001. U posljednjem međupopisnom razdoblju (2001-2011), došlo je do blagog rasta ukupnog broja i udjela nacionalnih manjina, te on iznosi 41.550 odnosno 5,3%.

3. Ako za potrebe analize isključimo dva najveća smanjenja manjinskih zajednica, vlaške i rumunjske (kao malobrojnih i neorganiziranih), najveće su postotno smanjenje u razdoblju 1991-2001. doživjeli pripadnici srpske

⁹ Svakako da je nagli skok ove dve kategorije 1991. u korelaciji sa drastičnim smanjenjem Jugoslavena, dok prilikom tumačenja promjena u odnosu na 2001. treba imati u vidu da je modalitet Jugoslaven u popisu 2001. privremeno prestao postojati.

¹⁰ Za izvore podataka na temelju kojih je provedena analiza vidi u popisu literature: Gelo, Crkvenčić, Klemenčić (1998), DZS RH (2002, 2012).

(57,7%, sa 44.384 na 18.811), slovenske (48,9%), bošnjačke (44,9%)¹¹ i crnogorske manjine (43,7%), dakle upravo onih manjina koje su činile (konstitutivne) narode u SFRJ. Smanjenje brojnosti nacionalnih manjina u populaciji Zagreba u ovom razdoblju, a posebice smanjenje srpske manjine, utjecalo je i na opće smanjenje ukupnog broja nacionalnih manjina, od 45,7%.

4. Navedeni trend se nastavio i u razdoblju 2001-2011, ali s ublaženijim intenzitetom: broj Srba se smanjio za 6,8%, Crnogoraca za 9,3%, a Slovenaca za 33,9%. Razloge značajnog povećanja bošnjačke manjine (30,9%) treba tražiti prvenstveno u manipulacijama popisnim kategorijama,¹² dok uzroke smanjenja slovenske i crnogorske manjine treba tražiti u procesima niskih demoreprodukcijskih trendova, asimilacije i iseljavanja.

5. Od brojnijih nacionalnih manjina, najznačajnije povećanje broja pripadnika u naselju Zagreb u razdoblju 1991-2001. doživjeli su Romi (115,7%) i Albanci (34,1%), ako izuzmemo povećanje apsolutnog broja "Ostalih narodnosti",¹³ što je trend koji se nastavio i u razdoblju 2001-2011. (26,7% odnosno 41,6%). Povećanje broja Bošnjaka, Roma i Albanaca svakako je doprinelo blagom povećanju ukupne populacije nacionalnih manjina u Zagrebu, od 3,7% za posljednje međupopisno razdoblje. No, treba imati u vidu da je povećanje Bošnjaka prevashodno plod pomenute promene popisnog modaliteta za ovu populaciju (videti fusnotu 13), kao i da se u istom periodu broj nacionalno neopredeljenih smanjio čak za 60,8%, a broj nepoznatih za 27,6%.

6. Prema popisu iz 2011, najbrojnija nacionalna manjina u Zagrebu je srpska zajednica sa 17.526 pripadnika, odnosno 42,2% u ukupnom udjelu manjina

¹¹ Stvarno smanjenje broja Muslimana/Bošnjaka zasigurno je puno manje. Izračunom bi došli do ukupne brojke od mogućih 10.347 pripadnika Bošnjaka u Gradu Zagrebu, u 2001, što je smanjenje od 8%, a ne 44,9%, u odnosu na 1991, koliko se na prvu može iščitati ako se previdi "popisna manipulacija" (videti fusnotu 13).

¹² Videti fusnotu 13.

¹³ U popisu iz 2001. došlo je i do promjene terminologije kod izjašnjavanja nekih pripadnosti: 1991. korišten je termin Muslimani, dok je on u popisu 2001. preimenovan u naziv Bošnjaci, ali su se oni koji su se opredijelili kao Muslimani (etnički), vodili pod kategorijom "Ostali europski narodi: Ostali narodi Europe". U gradu Zagrebu je 2001. bilo ukupno 4.290 pripadnika "Ostalih europskih naroda" i 474 pripadnika naroda s ostalih kontinenata. Od "Ostalih europskih naroda" iz popisa 2001. upisano je 4.030 Muslimana. U isto vreme, popisano je 6.204 Bošnjaka. U 2011. popisano je 8.119 Bošnjaka, ali broj Muslimana nije objavljen za nivoe niže od nacionalnog. To da je izjašnjavanje nacionalne pripadnosti realan statistički problem poradi manipulacije popisnim kategorijama upozorila je Mrđen (2002). No i više od toga, ta instrumentalizacija biva upotrijebljena kao sredstvo političke kontrole i upravljanja populacijom (*governmentality*) u Foucaultovskom smislu.

(46,9% u 2001). Zatim, slijede bošnjačka (19,5%), albanska (10,3%), romska (6,6%), slovenska (5,1%), makedonska (2,9%), crnogorska (2,9%), češka (2,0%) i mađarska (2,0%) nacionalna manjina. Ostalih trinaest priznatih manjina zastupljene su zajednički sa 6,5%, ali svaka pojedinačno sa ispod 1%.

7. Kretanje broj Srba u Zagrebu 1991-2011. nešto ublaženije preslikava pad broja Srba na nacionalnom nivou u promatranom razdoblju. Tako se na državnoj razini broj Srba do 2001. smanjio za 65,3%, a u Zagrebu za 57,7%. Također, u posljednjem međupopisnom periodu broj Srba se na državnoj razini smanjio za 7,4%, a u Zagrebu za 6,8%.

8. Za srpsku manjinu vrijedi da je za smanjenje 1991-2001. odgovoran prvenstveno negativan migracijski saldo uslijed prisilnog iseljavanja, zatim fenomen etnomimikrije i asimilacije,¹⁴ a u razdoblju 2001-2011. razlozi su prvenstveno niski demoreprodukcijski trendovi tj. prirodna depopulacija, kao i u manjim omjerima daljnje iseljavanje iz političkih, ali i ekonomskih razloga, te neumitna asimilacija, a moguće i još prisutna etnomimikrija.¹⁵

Pravno-politički status Srba u Hrvatskoj – od zakona do primjene

Utjecaji povijesnih i političkih okolnosti presudni su za današnji položaj nacionalnih manjina u RH. SFRJ nije poznavala termin "nacionalne manjine", nego su umjesto toga korišteni termini "narodi" i "narodnosti". Prema Ustavnim amandmanima iz 1971. i 1972, Socijalistička Republika Hrvatska (SRH) je bila definirana kao "nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive".

¹⁴ Najizraženiji mehanizam "prirodne asimilacije" jest putem stupanja u "mješovite brakove", što je bilo karakteristično naročito za razdoblje jugoslavenskog unitarizma. Kod procesa nasilne asimilacije česta rezultanta jest neizjašnjavanje ili lažno izjašnjavanje nacionalnosti, vjerske pripadnosti, svojevoljna promjena osobnog imena i prezimena, a u rijetkim slučajevima i negiranje ili promjena kolektivnog etničkog imena, što je više karakteristično za doba rata i poraća.

¹⁵ Iako je od strane Državnog zavoda za statistiku naglašeno kako je u popisu 2011. korištena druga popisna metodologija nego 2001, nakon objave popisnih rezultata ukazano je na niz propusta u obradi rezultata, čime neki dovode u pitanje vjerodostojnost samog popisa (Jutarnji list, 2012). Također, predstavnici Srpskog narodnog vijeća izjavili su kako je bilo "ozbiljnih nepravilnosti" u provođenju popisa, u smislu sugeriranja (većinskog) nacionalnog, jezičnog i vjerskog opredjeljivanja, te nedostatka popisnica na manjinskom jeziku, odnosno pismu. Stoga su "smanjenju broja Srba, uz greške pri provođenju popisa, doprinijeli evidentan otpor povratku izbjeglih Srba i društvena klima koju i dalje karakterizira velika netolerancija. Zbog toga se značajan broj Srba ustručava ili čak boji iskazati svoju nacionalnu pripadnost." (SNV, 2012).

Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Makedonci i Crnogorci u Jugoslaviji su bili definirani kao "narodi" u jugoslavenskim republikama u kojima su živjeli, a pojam narodnosti u SR Hrvatskoj odnosio se na Mađare, Talijane, Čehe, Slovake, Rusine i Ukrajince. Iako sama centralna državna vlast nije naročito poticala njihove djelatnosti ili organiziranost, promjenom Ustava iz 1974. nacionalni identiteti su bili priznati, potvrđeni i više uvažavani. Odnos prema narodima i narodnostima ukazivao je na slojevitost i kontradikcije oko činjenice da se život i prava naroda i narodnosti priznaju i poštuju, ali se i dalje opcija anacionalnog integralnog "jugoslavenstva" protežirala kao poželjniji oblik nacionalnog izjašnjavanja.

Tokom 1990-ih, u novostečenim okolnostima osamostaljenja država slijednica bivše savezne države, pripadnici manjina su bili prinuđeni iznova oblikovati svoje grupne nacionalnomanjinske identitete, ponekad i uslijed krajnje konfliktnih uvjeta. Oblici organiziranosti i djelovanja dotadašnjih konstitutivnih naroda, koji su u okvirima bivših republika bili izvan granica teritorija matičnog naroda, do tada su izvođeni iz pravnog okvira bivše države, neadekvatnog za novonastale okolnosti. Srbi u Hrvatskoj su doživjeli najveću promjenu svog političkog tj. ustavnog položaja, kada su tzv. "Božićnim Ustavom" iz 1990. iz *konstitutivnog naroda* u SRH predefinirani u status *nacionalne manjine* u RH. Tim je Ustavom Hrvatska postala definirana kao "nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njeni državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina i drugih kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske nacionalnosti" (Ustav Republike Hrvatske, 1990). Početkom prosinca 1991. na snagu je stupio novi zakonodavni okvir kojim su uređena pitanja položaja novonastalih manjina u vidu "Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj". Taj je zakon donesen dijelom i zbog pritiska međunarodne zajednice, kako ukazuju Tatalović i Lacović (2011).

Hrvatska je većinu međunarodnih normativnih standarda zaštite manjina ugradila u svoje zakonodavstvo, no pitanje je kako se ta mjerila implementiraju u praksi. RH je zemlja potpisnica međunarodnih pravnih regulativa koje uređuju pitanja prava i položaja nacionalnih manjina, prije svega "Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim manjinama" Ujedinjenih naroda iz 1992. i "Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina" Vijeća Europe iz 1995, te "Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima". Svi ti, kao i ostali dokumenti sadrže normative i upute o zaštiti (nacionalnih) manjina, ali je nadležnost za daljnju

razradu i implementaciju istih ostavljena na brigu i odgovornost nacionalnim tijelima zakonodavne i izvršne vlasti.

Nakon transformativnog razdoblja promjene hrvatskog zakonodavnog okvira vezanog za garanciju prava nacionalnih manjina, Hrvatski Sabor je izglasao još dva važna zakona koji reguliraju prava na jezičnu i prosvjetnu autonomiju manjina: "Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina", te "Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina". Nedugo nakon toga donesen je i novi "Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina" iz 2002. Temeljem tog zakona, svim pripadnicima nacionalnih manjina zagantirano je uživanje posebnih političkih i kulturnih prava, uz poštivanje i zaštitu jezične, kulturne, prosvjetne i vjerske autonomije, te protektivne mjere koje služe uključivanju manjina u javnu, političku i ekonomsku sferu života zemlje.

RH je s Republikom Srbijom potpisala više sporazuma, protokola i drugih bilateralnih ugovora u svrhu razvijanja međusobne suradnje, ali i zaštite vlastitih nacionalnih manjina na svojim teritorijima, posebice Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj. U svrhu uspostavljanja suradnje i normalizacije bilateralnih odnosa, potpisani su "Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije" (1996), kao i "Sporazum između Vlade RH i Vlade SRJ o suradnji u području kulture i prosvjete" (2002), te "Sporazum između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj" (2004). Tako je 2005. uspostavljeno "Međuvladino mješovito Povjerenstvo" za provođenje ovih sporazuma, koje je najviše bilo fokusirano na rješavanje pitanja međudržavne suradnje u području školstva, kulture, informiranja i medija, zaštite spomeničke baštine, te za poticanje oblika neposredne prekogranične suradnje manjina s matičnim nacijama. Provedba Ustavnog zakona u operativnom smislu potpomognuta je donošenjem akcijskih planova Vlade RH, no vrlo često ni ti planovi nisu dostatni da bi pojedina prava iz Ustavnog zakona funkcionirala i bila primijenjena u praksi.

Od prava zajamčenih Ustavnim zakonom, nacionalne manjine u RH mogu biti zadovoljne pravom na političku predstavljenost u Hrvatskom Saboru,¹⁶

¹⁶ Prema članku 19. Ustavnog zakona: "(1) Republika Hrvatska jamči pripadnicima nacionalnih manjina prava na zastupljenost u Hrvatskom saboru. (2) Pripadnici nacionalnih manjina, biraju najmanje pet, a najviše osam svojih zastupnika u posebnim izbornim jedinicama, u skladu sa zakonom kojim se uređuje izbor zastupnika u Hrvatski sabor, a čime ne mogu biti umanjena stečena prava nacionalnih manjina. (3) Pripadnicima nacionalnih manjina koji u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske sudjeluju s više od 1,5% stanovnika jamči se najmanje jedno, a najviše tri zastupnička mjesta pripadnika te nacionalne manjine, u skladu sa zakonom kojim se uređuje izbor zastupnika u Hrvatski sabor"... Prema

pravom na prosvjetnu autonomiju, tj. mogućnost odgoja i obrazovanja na jeziku kojim se služe, kao i pravom na vjersku autonomiju. No kako naglašavaju Tatalović i Lacović "[k]ritike su upućene nedovoljnoj zastupljenosti nacionalnih manjina u predstavničkim tijelima lokalne samouprave, te u državnoj upravi i pravosudnim tijelima. U tom smislu, preporuka Europske komisije bila je da se provedbeni mehanizmi pozitivne diskriminacije utkaju u zakone koji reguliraju područje državne uprave i pravosuđa" (Tatalović, Lacović, 2011: 383).¹⁷ Za srpsku nacionalnu manjinu značajan problem predstavlja i to što u nekim post-ratnim sredinama još uvijek ne mogu uživati legalno pravo korištenja nacionalnih znamenja i simbola, jer primjerice lokalna vlast opstruira postavljanje dvojezičnih i dvopisмениh natpisa na tijelima javne uprave. Nadalje, istraživanje Kanižaja (2006) pokazalo je kako su manjine izrazito nezadovoljne tretmanom u medijskom prostoru, naročito na javnoj televiziji, gdje ne postoje uredništva za manjinske programe.

No, za srpsku nacionalnu manjinu u RH najvažnije i krucijalno pitanje koje će predodrediti daljnji trend brojnosti i organiziranosti zajednice jest još uvijek goruće pitanje raseljenih Srba iz Hrvatske, tzv. "manjinskih povratnika" prema klasifikaciji UNHCR-a. Kako je preko 200.000 Srba prinudno iseljeno iz Krajine i Zapadne Slavonije 1995, a u periodu 1991-2001. još ih se oko 150.000 odselilo, pri čemu se određeni dio u gradovima uglavnom asimilirao (Vukić, 2010), današnji kompleksni problem oko povratka iseljenih podrazumijeva iznalaženje trajnih rješenja za populaciju povratnika (Krneta, 2010; Mesić, Bagić, 2011). I zagrebački Srbi povratnici susreću se sa sličnim problemima kao i oni u drugim mjestima povratka, a koji se odnose na suočavanje s problemima "dobivanja državljanstva, otkupa društvenih stanova, gubitka posla i s drugim oblicima diskriminacije" (Vukić, 2010: 177).¹⁸ U novembru 2011. potpisana je zajednička ministarska

odredbama Ustavnog zakona, Srbe u Zagrebu predstavlja izabrano Vijeće srpske nacionalne manjine (VSNM).

¹⁷ Sličan je zaključak prezentiran i u istraživanju kojim je ispitano kakav je stav predstavnika zagrebačkih Srba prema pitanjima prekogranične suradnje sa Srbijom. Predstavnici Srba u Zagrebu izrazito su nezadovoljni (ne)ostvarenjem prava na političku participaciju na lokalnim razinama i (ne)ostvarenjem prava na zapošljavanje, razmjernu zastupljenost Srba u javnim službama, upravnim tijelima lokalne samouprave i pravosuđu. Stoga oni priželjkuju afirmativnu akciju prema srpskoj manjini u RH, kao što funkcioniranje pravne države, ekonomsku stabilizaciju, demokratizaciju i poštivanje načela pluralizma i prava na različitost vide kao prioritete za poboljšanje svog statusa u Hrvatskoj. Vrlo je indikativna, u tom smislu, procjena jednog ispitanika kako se Srbi u Hrvatskoj trenutno nalaze "u procjepu između asimilacije kojoj su izloženi u velikim gradovima, te getoizacije na ruralnim područjima povratka". Oni očekuju da će tek pristupanje eurointegracijama omogućiti društveni i politički kontekst poboljšanja položaja nacionalnih manjina u Hrvatskoj (Župarić-Iljić, 2011).

¹⁸ Kao jedan od nedostataka u provedbi zajamčenih prava iz Ustavnog zakona, S. Tatalović naglašava ponekad pasivnu ulogu samih manjina (Tatalović, 2011).

deklaracija¹⁹ ministara Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kojom se nastoji potaknuti održivi povratak te osigurati trajna rješenja za raseljenje, izbjegle i povratnike.

Aspekti organiziranosti Srba u Zagrebu

Destruktivni momenti iz nedavne ratne prošlosti umnogome utječu na položaj i perspektivu nacionalnih manjina u RH danas, kao i na potencijal za (re)konstrukciju nacionalnomanjinskih identiteta. Srbi u Hrvatskoj su doživjeli najveću promjenu demografskog i ustavnog položaja, pa je proces razvoja nacionalnomanjinske infrastrukture, njihovog kulturnog, političkog i civilnog (re)organiziranja i konsolidacije, neizostavan za potpuno ostvarenje zakonom zajamčenih nacionalnomanjinskih prava. Kako su ratna zbivanja urušila i ugrozila dio socijalnih i komunikacijskih mreža na relaciji Srbi-Hrvati (Babić, 2008), potrebno je vrijeme da se nacionalne manjine pozabave (re)konstrukcijom manjinske institucionalne i identitetske infrastrukture. Proces destrukcije spram identitetskih obilježja Srba u Hrvatskoj izražen je kroz procese često prisilne, ponekad i samonametnute asimilacije.

Za velik broj manjina evidentno je kako veći dio svog kulturno-umjetničkog, prosvjetnog pa i ekonomskog stvaralaštva ostvaruju izvan Zagreba, kao metropole, u lokalnim centrima gdje je pojedina manjina više prisutna (npr. Mađari u Baranji, Talijani u Istri, Česi u zapadnoj Slavoniji). Međutim, institucijska razvijenost i jak upliv kulture zagrebačkih Srba općim tokovima hrvatskog društva doveo ih je u naizgled paradoksalan položaj – veći stupanj integriranosti prije rata odrazio se na dezorijentiranost u novim okolnostima, ali i želju za revitalizacijom specifičnog manjinskog identiteta. Otežana integriranost Srba u hrvatsko društvo dijelom je i posljedica velike međuetničke distance koju Hrvati iskazuju prema Srbima (Vukić, 2010). Stoga, izazov očuvanja identiteta u toj situaciji biva dvostruki: kako s jedne strane sačuvati opći integritet i integriranost u šire društvene tokove, a s druge kako sačuvati manjinsku posebnost i iskoristiti resurse manjinske zajednice za zajednički probitak manjine.

Opis i analiza povijesnih tokova, političkih, gospodarskih i kulturnih procesa koji su utjecali na današnji položaj i razinu integriranosti nacionalno-

¹⁹ Deklaracija pod nazivom "Joint Declaration on Ending Displacement and Ensuring Durable Solutions for Vulnerable Refugees and Internally Displaced Persons" potpisana je kao rezultat ministarske konferencije o izbjeglim i raseljenim osobama na kojoj su sudjelovali visoki povjerenik UN za izbjeglice, europski povjerenik za proširenje i europsku politiku susjedstva, te predstavnici američkog *State Departmenta*, Vijeća Europe i Organizacije za europsku sigurnost i suradnju.

manjinske zajednice Srba u Hrvatskoj, premašila bi okvire ovoga rada, te je stoga uputno pogledati dosadašnja istraživanja (Krestić, 1989; Roksandić, 1991; Medaković, 2004; Škiljan, 2007; Ćirković, 2008; Škiljan, 2009). Na ovome mjestu želimo se osvrnuti na aspekte kulturne, medijske, obrazovne i vjerske organiziranosti Srba u Zagrebu.

Kulturna i civilna organiziranost

Srbe u Hrvatskoj odlikuje autohtonost i dugotrajnost života od 15. stoljeća, tradicija kulturnih kontakata i (su)života s hrvatskim i ostalim narodima, te integriranost na geografskom i kulturno-povijesnom prostoru koji odgovara današnjim granicama RH. Srbi u Zagrebu su naročito od 18. stoljeća imali važnu ulogu u društvenom, gospodarskom i kulturnom životu grada.²⁰ Današnji stupnjevi organiziranosti ukazuju na spremnost nacionalno manjinske zajednice za rad na očuvanju i njegovanju posebnosti svog identiteta, kao i na želju za političkim djelovanjem za probitak svoje zajednice.

Najvažnija predstavnička organizacija jest Srpsko nacionalno vijeće (SNV) kao "izabrano političko, savjetodavno i koordinativno tijelo [koje] djeluje kao samouprava Srba u Republici Hrvatskoj u stvarima u koje pripadaju pitanja njihovih neotuđivih ljudskih, građanskih i nacionalnih prava, te u pitanjima njihova identiteta, njihove participacije i integracije u hrvatsko društvo" (Škiljan, 2007). Osim radom na poticanju i pomaganju manjinskog povratka iseljenih Srba iz Hrvatske, SNV je, od svog osnutka 1997, oformio financijski "Centar za razvoj", kao i "Arhivu Srba u Republici Hrvatskoj", a značajan dio sredstava ulaže i u očuvanje i klasifikaciju kulturne i spomeničke baštine Srba u Hrvatskoj.

Kao glavni nositelj kulturno-prosvjetnih aktivnosti među zagrebačkim Srbima ističe se djelatnost "Srpskog kulturnog društva (SKD) Prosvjeta", koje predstavlja središnju, tj. krovnu kulturnu udrugu Srba u Hrvatskoj s pedesetak pododбора širom RH. Društvo je osnovano 1944, a nakon 1971. njegov rad je bio privremeno zamrznut, da bi u razdoblju 1980-1990. zbog neaktivnosti prestalo postojati. Rad je obnovljen 1990. godine (Roksandić, 2002). Nažalost, uslijed ratnih zbivanja i nezavidne situacije u kojoj su se

²⁰ Iako u povijesnim izvorima postoje zapisi o doseljavanju pravoslavnog stanovništva i od razdoblja razvijenog srednjeg vijeka, tek od 18. stoljeća možemo govoriti o prvom sustavnom i obimnijem doseljavanju Srba u Zagreb: "Prije 1781. godine bilo je tek pojedinačnih pojavljivanja (dolazaka i boravaka) pravoslavnih u Zagrebu. Od patenta o toleranciji Josipa II 1781. godine dolazi i do pravog naseljavanja Srba u Zagreb. Tu povlasticu odmah su iskoristili trgovci, koji su se i ranije počeli nastanjivati u Zagrebu, iako njihov položaj nije bio pravno reguliran. Zagrebački trgovci su odmah u korijenu željeli spriječiti naseljavanje pravoslavnih srpskih i grčkih trgovaca, strahujući od konkurencije" (Babić, Škiljan, Župarić-Ilić, 2011: 31).

našli Srbi u Zagrebu, rad društva naglo je prekinut 1991, a obnovljen 1993. Prosvjeta, kao okupljalište brojnih intelektualaca i kulturnih djelatnika srpskog porijekla, najvažniji je pokretač kulturnog života Srba u Zagrebu, ali i na nacionalnom nivou.²¹ Medijsko izdavačka djelatnost Prosvjete također je važna, s nekoliko biblioteka u kojima je tiskano šezdesetak knjiga.

Podjednako je važan i Srpski demokratski forum (SDF) koji je utemeljen kao nevladina organizacija 1991, s ciljem pomaganja u rješavanju problema s kojima se susreću Srbi povratnici. SDF je tako funkcionirao kao matična organizacija koja djeluje kroz svoje ogranke i pododbore diljem Hrvatske. Djelatnosti SDF-a uključuju: pružanje besplatne pravne pomoći i praćenje stanja ljudskih i manjinskih prava, ostvarenje psiho-socijalnih programa i pružanje humanitarne pomoći ranjivim kategorijama stanovništva na područjima posebne državne skrbi, te pomoć u obnovi i ekonomskoj revitalizaciji lokalnih povratničkih zajednica.

Za grad Zagreb neizostavno je važno djelovanje sljedećih nacionalno-manjinskih organizacija: "Srpsko privredno društvo – Privrednik", kao važan ekonomski subjekt osnovan još 1897, "Narodno vijeće Srba", "Zajednica Srba u Republici Hrvatskoj", "Srpski omladinski forum", "Savez srpskih organizacija", "Udruga za njegovanje kulturnih i običajnih vrijednosti srpske nacionalne manjine – Vrelo", te "Zajednica Srba Zagreba". Programski ciljevi svih spomenutih organizacija uključuju predanost zaštiti i unapređenju prava, te etno-nacionalnog, kulturnog i vjerskog identiteta Srba u RH kao modernog, građanskog i demokratski orijentiranog identiteta.

Odgojno-obrazovna i medijska organiziranost

Školstvo zagrebačkih Srba u prošlosti je bilo usko vezano uz djelovanje i život srpske crkvene "opštine", pri kojoj je od 1814. postojala škola, dok je u kasnijem periodu djelovala jedno vrijeme i privatna srpska narodna škola (Medaković, 2004). Sve do 1919. godine, škole su vezane uz crkvenu opštinu kao konfesionalnu instituciju koja je brinula i o ustroju školskog programa za srpske (dijelom i ne-srpske) učenike u Zagrebu. No, tada prema novom zakonu o školstvu sve narodne škole postaju državne, dok od 1929. godine trošak škola počinju snositi upravne općine. Odgojno-obrazovni

²¹ U sklopu Prosvjete osnovna su radna tijela koja svojim djelovanjem rade na očuvanju i njegovanju identiteta i kulture Srba u Zagrebu: Centar za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj, Radna grupa za obrazovanje, Grupa za izdavačko-informativnu djelatnost, Centralna biblioteka i čitaonica Srba u Hrvatskoj i Odbor za registraciju i spašavanje srpskih sakralnih spomenika u Republici Hrvatskoj. Jedna od medijski najvidljivijih manjinskih manifestacija su "Dani srpske kulture" kao značajna manifestacija Srba u Hrvatskoj, koja kroz gostovanja istaknutih stvaratelja srpske umjetnosti i kulture iz Hrvatske i iz Srbije (glazbene koncerte, likovne izložbe, kazališne predstave, književne i filmske večeri) promiče kulturno-umjetničko stvaralaštvo srpske zajednice.

sustav u SRH je do 1991. bio organiziran u osnovnim i srednjim školama na jezicima slijedećih nacionalnih manjina: mađarskom, češkom, talijanskom, slovačkom, rusinskom i ukrajinskom. "Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina" iz 1991. godine, a kasnije i "Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina" iz 2000, te "Zakon o osnovnom i srednjem školstvu", zajamčili su pravo na odgoj i obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj na manjinskim jezicima, a prema razrađenim modelima i posebnim programima.²²

Danas je u RH organizirano provođenje nastave na manjinskim jezicima na razini osnovnoškolskog obrazovanja za pripadnike slijedećih manjina: albanske, češke, mađarske, srpske, slovačke, makedonske, njemačke i austrijske, ukrajinske, rusinske, slovenske i talijanske. S obzirom na brojnost i prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj, srpski se jezik u raznim modelima nastave koristi najviše u Vukovarsko-srijemskoj, Osječko-baranjskoj, Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji. U gradu Zagrebu se nastava odvija na srpskom, mađarskom, češkom, albanskom, makedonskom i hebrejskom jeziku. Glavnu okosnicu odgoja i obrazovanja na srpskom jeziku u Zagrebu predstavlja "Srpska pravoslavna opšta gimnazija Kantakuzina Katarina Branković" s pravom javnosti, utemeljena i otvorena 2005. pod pokroviteljstvom Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, Mitropolije Zagrebačko-ljubljanske i Crkvene općine zagrebačke. U školskoj godini 2011/12, gimnaziju je pohađao 81 učenik.

Kako su škole najvažniji sekundarni agensi socijalizacije, one igraju važnu ulogu u njegovanju manjinskog jezika i pisma, kao i prenošenju znanja o vlastitoj povijesti i kulturi. Sličnu ulogu mogu igrati i mediji nacionalnih manjina. Iako primarna funkcija medija jest informiranje javnosti, kod nacionalnomanjinskih medija oni mogu predstavljati jedan od resursa za izbjegavanje asimilacije i marginalizacije, te sa druge strane pridonijeti većoj i kvalitetnijoj integraciji manjina u društvo. Funkcija manjinskih tiskovina tako ne smije biti isključivo informiranje članova svoje manjinske zajednice i čuvanje jezičnog izričaja manjinske kulture, nego one uistinu mogu

²² Spomenuti modeli nastave uključuju razlikovanje nastavnog procesa gdje se: sva nastava odvija na jeziku i pismu nacionalnih manjina (model A); prirodna skupina predmeta odvija na hrvatskom jeziku, a društvena skupina predmeta na jeziku i pismu nacionalne manjine (model B - dvojezična nastava); njegovanje jezika i kulture odvija na posebnoj dopunskoj nastavi (model C) (Hrvatić, 2010). Također, posebni oblici nastave za djecu pripadnike nacionalnih manjina uključuju ljetne škole (za crnogorsku, romsku, srpsku, ukrajinsku i rusinsku nacionalnu manjinu), koje se odvijaju u RH (npr. ljetna škola u Peroju u Istri za Srbe i Crnogorce) ili izvan granica RH u "matičnim nacijama" manjina (npr. ljetna škola za zagrebačke Srbe u Kruševcu). Tu je i dopisno-konzultativna nastava na daljinu, koja se odvija na nekim od već spomenutih jezika.

predstavljati glasilo te manjine i prema općoj populaciji, čineći relevantan medijski proizvod na hrvatskoj medijskoj sceni. Srbi u Hrvatskoj imaju dugu tradiciju izdavaštva i štamparstva: prva srpska tiskara, ona u vlasništvu Zagrepčanina srpskog porijekla, Pavla Jovanovića, otvorena je još 1892, a 1913. osnovana je "Privrednikova knjižara i štamparija d.d.", kako bilježi Medaković (2004).

Srpska nacionalna manjina u Zagrebu danas izdaje nekoliko periodičkih tiskovina, i na hrvatskoj sceni tiskane periodike, od svih nacionalnih manjina, ostvaruje daleko najveću nakladu, učestalost i tradiciju izlazenja svojih izdanja koja dopiru do najšire publike. SNV Zagreb zajedno sa "Zajedničkim većem opština, Vukovar" izdaje svakako najvažniji list "Novosti – Samostalni srpski tjednik", koji izlazi od prosinca 1999, a od prosinca 2009. nalazi se i u komercijalnoj prodaji na kioscima.²³ Središnji dio tjednika pisan je ćirilicom, čime promiče uporabu vlastitog jezika i pisma, i njegovanje srpskog leksika, a od 2007. u Novostima izlazi podlistak "Privrednik", koji zajednički uređuju SNV i Srpsko privredno društvo "Privrednik". Zagrebački odbor SKD Prosvjeta također izdaje dvomjesečni časopis orijentiran na kulturna zbivanja pod imenom "Prosvjeta", a uređuje i godišnjak "Ljetopis SKD Prosvjeta". Pododbor Prosvjete u Rijeci uređuje dječji list "Bijela pčela" i godišnjak "Artefakti". Za srpsku nacionalnu manjinu u Zagrebu i cijeloj Hrvatskoj naročito je važan i mjesečnik, magazin "Identitet", kojega izdaje i uređuje SDF od 1996, a koji se bavi ponajviše pitanjima uspješne (re)integracije srpske manjine u povratničkim sredinama RH, ali i općim društveno-političkim temama.

Vjerska organiziranost Srba u Zagrebu

Povijest pravoslavlja na hrvatskom tlu teško je točno datirati, no od 14. stoljeća nastaje prva pravoslavna manastirska baština po obalnom i kontinentalnom pojasu Hrvatske. Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj podijeljena je u pet eparhija: Zagrebačko-ljubljanska i cijele Italije sa sjedištem u Zagrebu, Dalmatinska sa sjedištem u Šibeniku, Gornjo-karlovačka sa sjedištem u Karlovcu, Osječko-poljska i Baranjska sa sjedištem u Dalju, te Slavonska sa sjedištem u Daruvaru, dok Dubrovnik i zaleđe pripadaju Zahumsko-hercegovačkoj eparhiji. Povijesno gledano, pravoslavna bogoslužja Srba, ali i Grka, Cincara, Makedonaca i Vlaha, održavana su u Zagrebu otkada su oni prisutni u životu grada. Početkom organiziranog vjerskog života pravoslavne crkvene opštine u Zagrebu smatramo godinu 1786. kada je monah Gerasim Marković počeo voditi

²³ U široj nacionalnoj distribuciji od nacionalnomanjinskih tiskovina prisutan je još jedino riječki list "La voce del popolo", koji također ne čitaju isključivo pripadnici talijanske nacionalne manjine u RH, nego i šira javnost.

crkvene knjige, a zatim je 1794. jedna kapelica preuređena za prvu pravoslavnu bogomolju, sve dok 1866. nije izgrađena i posvećena crkva Sv. Preobraženja. Godine 1888. osnovana je osnovna škola u sklopu crkvene opštine (Medaković, 2004).

U današnje vrijeme, tek je donošenjem "Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica" iz 2002. bila predviđena registracija vjerskih zajednica, koje do tada, ustvari, nisu mogle ishoditi službeni dokument o pravnoj osobnosti svojih organizacijskih oblika. Danas u Hrvatskoj vjerske zajednice slobodno djeluju, slobodno raspolažu imovinom, a prema ugovorima s državom imaju i mogućnost osnivanja škola i ustanova. No, ipak se i dalje bitnim neriješenim problemima smatra "povrat nekad nacionalizirane imovine nekim vjerskim zajednicama [...], brže dobivanje dozvola za gradnju vjerskih objekata i zaštita kulturne baštine u vlasništvu vjerskih zajednica" (Lončarević, 2011).

Iako bi, zbog metodološke konzistentnosti samog rada i potrebe da se naznači razlika u trendovima između perioda 1981-1991. i narednih dekada, bilo zahvalno imati i podatke o vjerskoj pripadnosti stanovništva za 1981, u tom popisu, kao ni prijašnjim, stanovništvo nije popisivano po vjeri. Tek je od popisa 1991. uvedeno popisivanje vjerskog izjašnjavanja stanovništva i dat pregled po gradovima i naseljima, tj. u popisima 2001. i 2011. po gradovima i općinama. No, ova tri popisa se metodološki međusobno razlikuju u kategorizaciji vjerskog izjašnjavanja stanovništva, što znatno otežava njihovu komparaciju.²⁴ Ipak, analiza vjerske strukture stanovništva u gradu Zagrebu prema popisima upućuje na slijedeće moguće zaključke:²⁵

1. Na nacionalnoj razini, u 2011. katolicima²⁶ se izjasnilo 86,3% građana RH (87,8% u 2001, 76,6% u 1991). Podaci ukazuju da je udio katoličkih

²⁴ U popisu iz 1991. svega je sedam kategorija: Katolička, Grkokatolička, Pravoslavna, Islamska, Židovska, Evangelistička i Ostali i nepoznati. U popisu iz 2001. su slijedeće kategorije: Katolička crkva, Grko-katolička crkva, Staro-katolička crkva, Pravoslavna crkva, Islamska vjerska zajednica, Židovska vjerska zajednica, Adventistička crkva, Baptistička crkva, Evangelička crkva, Jehovini svjedoci, Calvinistička crkva, Metodistička crkva, Kristova pentekostna crkva, Ostale vjere, Agnostici i neizjašnjeni, Nisu vjernici, Nepoznato. U popisu iz 2011. kategorije su promijenjene u: Katolici, Pravoslavci, Protestanti, Ostali kršćani, Muslimani, Židovi, Istočne religije, Ostale religije, pokreti i svjetonazori, Agnostici i skeptici, Nisu vjernici i ateisti, Ne izjašnjavaju se, Nepoznato. Stoga je doseg analize vjerskog sastava stanovništva vrlo ograničen, ali u osnovnim konturama ipak ukazuje na promjene trendova izjašnjavanja.

²⁵ Za izvore podataka na temelju kojih je provedena analiza vidi u popisu literature: DZS RH (1992, 2002, 2012); Gelo, Crkvenčić, Klemenčić (1998).

²⁶ U popisu iz 2011. kategorija katolici uključivala je sve one koji su se izjasnili kao "Katolici", "Rimokatolici" i "Grkokatolici", čime se umjetno povećao broj (Rimo)katolika u 2011.

vjernika u Zagrebu u usporedbi sa ovim udjelom na nacionalnoj razini bio nešto veći 1991. (79,0%), a gotovo podjednak 2001. (87,1%). No, smanjenje broja i udjela katolika u razdoblju 2001-2011. je bilo osetnije za grad Zagreb, u kome je 2011. popisano 83,1% katolika. Povećanje "konfesionalne pripadnosti" u općoj populaciji može se objasniti sagledavanjem državnopolitičkih i društvenih promjena od kraja 1980-ih naovamo. Konfesionalna (re)aktivacija kroz vjersko izjašnjavanje poslužila je kao izraz "raščišćavanja" s bivšom socijalističkom paradigmom, uglavnom doživljavanom ateističkom ili anti-religioznom. Tako se nanovo "otkrivena ili pronađena" etnoreligijska pripadnost pojedinca prometnula u komplement njegove nacionalne pripadnosti.

2. U Hrvatskoj se 1991. ukupno 532.141 (11,1% opšte populacije) građana izjasnilo pravoslavicima, 2001. 195.969 (4,4%), a 2011. 190.143 (4,4%), od kojih se najveći dio odnosi na vjernike Srpske pravoslavne crkve. Prema podacima popisa stanovništva prema narodnosti i vjeri iz 2011. godine, 159.530 stanovnika se izjašnjava Srbima i pravoslavicima, što je 81,4% od ukupne brojke pravoslavaca (DZS, 2012).

3. Pravoslavna je crkva u međupopisnom razdoblju 1991-2001. doživjela najveći pad broja izjašnjenih vjernika u RH, u relativnom omjeru od 63,2%. Taj podatak korespondira s općim smanjenjem populacije Srba u RH u istom periodu, u omjeru od 65,3%.

4. Smanjenje broja i omjera pravoslavnih vjernika u Zagrebu u razdoblju 1991-2001. (sa 33.950 na 15.860 ili za 53,3%) je manje nego za cijelu Hrvatsku, dok je i stopa smanjenja populacije Srba u Zagrebu (57,6%) u istom razdoblju bila ublaženija nego na nacionalnom nivou (65,3%).

5. Broj vjernika pravoslavaca u Zagrebu 2011. (15.960) ukazuje na stagnaciju ove populacije u odnosu na 2001. To je, s jedne strane, moguća posljedica drugačije popisne metodologije korištene u svim analiziranim popisima, pa tako i ponovnog svodenja svih pravoslavnih vjernika raznih nacionalnih pravoslavnih crkvi²⁷ pod jedinstven nazivnik "Pravoslavna crkva" u popisu 2011. S druge strane, kada se kroz popisne presjeke usporedi broj Srba i pravoslavnih vjernika, uočava se da je razlika u promjenama između ovih obilježja takva da se udio pravoslavaca među nacionalno izjašnjenim Srbima u Zagrebu penje s 76,5% u 1991. na 84,3% u 2001. Kako je u posljednjem popisu omjer narodnosti i vjere izražen samo na

²⁷ Ovdje podrazumijevamo zakonom priznate i registrirane vjerske zajednice, koje kao nacionalne pravoslavne crkve ipak pripadaju tradiciji pravoslavlja, i koje su kao takve navedene kao popisne kategorije u popisu 2001: Srpska pravoslavna crkva, Bugarska pravoslavna crkva, Crnogorska pravoslavna crkva, Grčka pravoslavna crkva, Makedonska pravoslavna crkva, Rumunjska pravoslavna crkva i Ruska pravoslavna crkva.

nacionalnom nivou,²⁸ ne možemo znati koliko je točno pravoslavaca Srba bilo u Zagrebu 2011, ali ako pretpostavimo da je trend rasta nastavljen, to je drugi mogući uzrok neopadanja broja pravoslavnih Srba u Zagrebu u odnosu na 2001.

6. Islamska vjeroispovijest beleži rast broja i udjela vjernika u općoj populaciji RH, gde je sa 56.777 (1,3%) u 2001. dostigla 62.977 (1,5%) u 2011, od čega se najveći dio odnosi na nacionalnu manjinu Bošnjaka, po vjerskom opredjeljenju "muslimana" (pisanih s malim *m*). I u gradu Zagrebu muslimani bilježe kontinuirani trend rasta broja vjernika u razdoblju 1991-2011. (od 15.230 do 18.044).

7. Izuzev navedene tri najveće konfesije, pripadnici preostale 22 registrirane vjerske zajednice, svi zajedno čine tek oko 1% stanovništva grada Zagreba.

8. Udio od 4,1% agnostika i neizjašnjenih u 2001. u Zagrebu narastao je na 5,0% u 2011, a areligioznih i ateista sa 3,5% na 6,3%. To je, ipak, osjetno veći porast u usporedbi s nacionalnim nivoom (3,0% agnostika i neizjašnjenih u 2001. i 2,9% u 2011, a 2,2% areligioznih i ateista u 2001. i 3,8% u 2011), (Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008; DZS RH, 2012).

Zaključna razmatranja

Zbivanja proteklih dvadeset godina ostavila su negativne posljedice prvenstveno i drastično na brojnost i status nacionalnomanjinske zajednice Srba u Hrvatskoj, jer je njihov broj smanjen na gotovo trećinu od predratnog broja, a ustavni status dotadašnjeg "konstitutivnog naroda" promijenjen u status "nacionalne manjine". Sve se to posljedično odrazilo na stupnjeve, oblike i sadržaje organiziranosti srpske manjinske zajednice. Tokom 2010. još uvijek preko 70.000 Srba izbjeglih iz Hrvatske živi u Srbiji ili BIH, a samo dio njih predstavlja potencijalne stalne povratnike (Mesić i Bagić, 2011). Gorućim problemom se čini pitanje stvarnog i održivog povratka, pri čemu je važno raditi na rješavanju esencijalnih preduvjeta koji to osiguravaju, kao npr. rješavanja pitanja stanarskih prava, povrata imovine i pronalaženja nestalih.²⁹

²⁸ U 2011. u Hrvatskoj se 16.647 ljudi izjasnilo "Hrvatima" i "pravoslavcima", uz istovremeno 2.391 stanovnika izjašnjenih "Srbima" i "katolicima" (DZS RH, 2012)

²⁹ Stoga ne iznenađuje istraživački rezultat Mesića i Bagića (2011) kako zapravo samo 38% srpskih povratnika živi/prebiva stalno u RH, dok veliki dio registriranih povratnika (čak 45%) u stvari ne žive u mjestima povratka u RH, nego ponajviše u Srbiji, posjećujući povremeno u kraćim ili dužim intervalima svoje predratne domove. Preostali postotak odnosi se na one registrirane povratnike koji su u vremenu između dva istraživanja o "manjinskom povratku" (2006/7. i 2011) – preminuli. Određeni dio povratnika registrirao se prije svega zbog pokušaja ostvarenja svojih povratničkih prava, prvenstveno povratka imovine.

Drastičan pad broja Srba u Zagrebu preslikava pad brojnosti Srba u Hrvatskoj i rezultat je negativnog migracijskog salda uzrokovanog prinudnim migracijama, naročito u razdoblju 1991-2001, ali i negativnih prirodnih demografskih kretanja u istom razdoblju, te niskog prirodnog prirasta i starenja populacije u međupopisnom razdoblju 2001-2011. Također je taj pad dijelom i posljedica asimilacijskih i etnomimikrijskih procesa, što je postalo evidentno i po objavi rezultata popisa iz 2011. godine. Slično ovome, smanjenje broja i omjera pravoslavnih vjernika u populaciji nešto je manje za Zagreb nego za nacionalni nivo, ali je svejedno prisutno i aktualno.

U ovakvim nepovoljnim sociodemografskim datostima pitanja reorganizacije manjinske strukture čine važan aspekt poboljšanja manjinskog statusa i života Srba u Hrvatskoj i Srba u Zagrebu, posebice. Restrukturiranje manjinske institucijske organiziranosti zahtijeva mobiliziranje postojećih socijalnih mreža i kulturnog kapitala, u cilju izgradnje i jačanja srpske nacionalnomanjinske zajednice. To podrazumijeva rad na aktivnostima koje pridonose afirmaciji, očuvanju, njegovanju i izražavanju posebnosti nacionalnomanjinskog identiteta u okruženju većinske kulture domicilnog društva, što se ostvaruje kroz angažman i organiziranost nacionalnomanjinskih kulturno-umjetničkih i kulturno-prosvjetnih društava, udruga, manjinskih inicijativa i slično. Važnu ulogu dakako igraju mediji – i oni manjinski i oni većinski, i oni za *manjine*, kao i oni o *manjinama*.

Danas, uz razinu pravno-političke (normativne) integracije, sociokulturna (funkcionalna) integracija nacionalnih manjina podrazumijeva svjesni napor i rad na omogućavanju društveno-političkog okružja u kojemu je ostvarenje manjinskih prava moguće bez straha od ugroze ikoje vrste. U tome posebnu odgovornost ima država kako bi širu javnost informirala i senzibilizirala na potrebe manjine: manjinske zajednice imaju pravo na (samo)organiziranje i integraciju, a većinska zajednica ima obavezu da ostvarenje tog prava ne opstruira, nego prihvati i podrži. No, politika hrvatske države nije uvijek spremno prihvaćala tu odgovornost, jer kako podsjećaju Tatalović i Lacović: "Ukratko, može se reći da je u proteklih dvadeset godina politika prema nacionalnim manjinama lavirala od tretiranja manjina kao remetilačkog čimbenika uspostave etnokracije, preko deklarativnog priznavanja statusa i prava manjina, do stvarnog poimanja manjina kao "mosta suradnje" s državama njihova matičnog naroda" (Tatalović, Lacović, 2011: 376).

Veliki izazov s kojim se danas suočava srpska nacionalnomanjinska zajednica u Hrvatskoj i Zagrebu jest kako razvijati plodan dijalog i suradnju sa svojim sugrađanima hrvatske nacionalnosti i sa sugrađanima drugih nacionalnomanjinskih zajednica. U post-ratnim sredinama koje karakterizira određena urušenost, ali također i djelomična sačuvanost "mreža primarnih

socijalnih interakcija" (Babić, 2008), pitanja pomirbe "susjeda/komšija" nameće se bitnim za normalizaciju suživota. Grad Zagreb nije proživio znatna ratna stradanja, a kao urbana sredina, u vrevi njegova života su se lako mogli "utopiti" manjinski elementi koji su tokom devedesetih bili šikanirani, marginalizirani ili direktno diskriminirani, kao što sa Srbima u Zagrebu nerijetko jest bio slučaj. Takva je politička i društvena klima ostavila posljedice i na današnju brojnost, status te stupanj organiziranosti Srba u Hrvatskoj i Zagrebu.

Procesi etničke homogenizacije i kreiranja etnocentrične društveno-kulturne mat(r)ice, kojoj se "prilagođuje" sve ono manjinsko, uvjetuju i stav političkih elita i šire javnosti koji sve ono strano i ne-većinsko doživljavaju kao ugrozu, kao "remetilački faktor" (Mesić, 2003). No, suvišno je govoriti o "mehanizmima (re)adaptacije" nacionalnih manjina u život većinskog društva, jer bi to podrazumijevalo barem tri upitne premise: a) razdvojenost realno postojećeg suodnosa "većinstva" i "manjinstva", jer unatoč nedavnim brutalnim disruptivnim momentima na relaciji Srbi-Hrvati, taj suodnos i danas postoji i opstaje; b) nerealnu ideju o tome da su manjine te koje bi se trebale povinovati većinskoj matici, umjesto da je odnos takav da upućuje na interkulturni dijalog i sinergiju; c) to da većina doživljava manjine kao "strani element" koji (se) treba "uključiti" u život "većine", koji je ionako upitno monolitan i jednoznačno (samo)definiran. Opasnost je u tomu da normiranje statusnog položaja nacionalnomanjinskih kolektiviteta (normativna integracija) bude poistovječeno s "nametanjem modela" o potrebama isključivo kulturne prilagodbe manjinskog subjekta prema modelu i obrascu većine, što bi značilo nametnutu jednoobraznu funkcionalnu integraciju, kao opravdanje za osiguran minimum normativne integracije.

U slučaju srpske nacionalne zajednice u RH, značajna promjena ustavnog položaja, tj. prelazak iz statusa konstitutivnog naroda u status "nacionalne manjine", i ratna zbivanja 1990-ih utjecala su neminovno na stupanj i oblike organiziranosti. Djelovanje kulturno-umjetničkih društava je zamrlo, prosvjetna autonomija se nije prakticirala, a medijski diskurs u hrvatskim medijima bio je negativno intoniran i diskriminirajući spram Srba. To je predstavljalo grub prekid s tradicijom djelovanja i života Srba u Zagrebu, a diskontinuitet je bio tim veći, jer Srbi jesu (bili) svojim povijesnim, društvenim i kulturnim životom i djelovanjem ukorijenjeni i integrirani na geografskom, kulturno-povijesnom i demografskom prostoru, kako Hrvatske, tako i grada Zagreba. Srbe u Hrvatskoj odlikuje autohtonost i dugoljetnost života, kao i prožetost suživota sa svim ostalim nacionalnim zajednicama. Stoga ne postoji "potreba" inkluzije Srba u društvo, jer oni već povijesno *jesu* uključeni i čine temeljni sastav i srž hrvatskog društva i

gradskog života Zagreba (Babić, Škiljan, Župarić-Iljić, 2011). No, svakako stoji pitanje kako osigurati učinkovit sustav državnog aparata i tolerantne društvene klime da bi se pojedinačna Ustavnim zakonom zajamčena prava poštovala i provodila bez iznimki, ali i kako djelovati da bi same nacionalne manjine shvatile prednosti vlastitog (re)organiziranja i rada na poboljšanju svog statusa u novim okvirima EU. Iako "zadovoljavajući" nivo normativne integriranosti ne jamči istovremeno i funkcionalnu integriranost manjina u šire socioekonomske, kulturne i političke tokove, ali, uz političku volju i povoljnu društvenu klimu, predstavlja bitan preduvjet spremnosti na implementaciju zakona i propisa kako bi se položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj popravio.

Literatura

- BABIĆ, D. (2008). *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji: (re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukob* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga).
- BABIĆ, D., F. ŠKILJAN i D. ŽUPARIĆ-ILJIĆ (2011). *Nacionalne manjine u Zagrebu* (Zagreb: Plejada).
- BOROZAN, Đ. (2003). "Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine". U I. Graovac (ed.) *Dijalog povjesničara - istoričara*, 7 (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann), 161-174.
- CAPOTORTI, F. (2001). *Prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina*, (Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava).
- ČRPIĆ, G., S. ZRINŠČAK (2010). "Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine", *Društvena istraživanja*, 19 (1-2): 3-27.
- ĆIRKOVIĆ, S. (2008). *Srbi među europskim narodima* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga).
- Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim manjinama* (1992). Opća skupština Ujedinjenih naroda, rezolucija br. 47/135
- DZS RH (1992). *Popis stanovništva 1991, Dokumentacija 881* (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).
- DZS RH (2002). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. god.*, (cd-rom). (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).
- DZS RH (2012) *Popis stanovništva RH 2011.* (Zagreb: Državni zavod za statistiku) www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabsh.htm (pristupljeno 17.12.2012).
- Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima* (1992). Vijeće Europe (Zagreb: Narodne novine – međunarodni ugovori 18/97).

- GELO, J., I. CRKVENČIĆ i M. KLEMENČIĆ (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880. – 1991. po naseljima* (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).
- HRVATIĆ, N. (2010). "Interkulturalni odnosi i obrazovanje na manjinskim jezicima: Hrvatska – Srbija". U D. Babić i D. Župarić-Iljić (ur.) *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*. (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti), str. 99-116.
- Jutarnji list* (2012). "Šokantni rezultati, ovo je Hrvatska", www.jutarnji.hr/danas-objava-5-podataka--a-ostalo-mozda-nikada-necemo-doznati--/1072933 (pristupljeno 26.12.2012).
- KANIŽAJ, I. (2006). *Manjine između javnosti i stvarnosti: nacionalne manjine u dnevnim novinama 2001 –2005*. (Zagreb: Sveučilišna knjižara).
- KRESTIĆ, V. (1989). "Zagreb – političko središte Srba u Austro-Ugarskoj". U V. Krestić (ur.) *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1* (Beograd: SANU, Odbor za istoriju Srba u Hrvatskoj), str. 91-101.
- KRNETA, I. (2010). "Sigurnost povratnika srpske nacionalnosti na područjima posebne državne skrbi". U D. Babić i D. Župarić-Iljić (ur.) *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti), str. 183-192.
- LAJIĆ, I., M. BARA (2010). *Ratovi, kolonizacije i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti).
- LONČAREVIĆ, V. (2011). *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica te njihovo stjecanje pravne osobnosti*, www.reformator.hr/Pdf/Vjerske%20zajednice%20u%20Hrvatskoj%20Loncarevic.pdf (pristupljeno 23.2.2011).
- MARINOVIĆ BOBINAC, A. i D. MARINOVIĆ JEROLIMOV (2008). *Vjerske zajednice u Hrvatskoj* (Zagreb: Prometej).
- MEDAKOVIĆ, D. (2004). *Srbi u Zagrebu* (Novi Sad: Prometej).
- MESIĆ, M. (2003). "Europski standardi manjinske zaštite i položaj manjina u Hrvatskoj", *Revija za sociologiju*, god. 34, br. 3–4, 161–177.
- MESIĆ, M., D. BAGIĆ (2011). *Manjinski povratak u Hrvatsku – studija otvorenog procesa* (Zagreb: UNHCR).
- MRĐEN, S. (2002). "Narodnost u popisima. Promjenljiva i nestalna kategorija", *Stanovništvo*, god. XL, br. 1-4, 77-104.
- NIKODEM, K. (2011). "Religija i crkva: Pitanja institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu", *Socijalna ekologija*, god. 20, br. 1, str. 5-30.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina* (1995). Vijeće Europe: Serija europskih međunarodnih ugovora br. 157 (Zagreb: Narodne novine – međunarodni ugovori 14/97).

- PETROVIĆ, R. (1989). "Brojnosti i teritorijalni raspored Srba u SR Hrvatskoj – prema popisima stanovništva 1948-1981. godine". U V. Krestić (ur.) *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1* (Beograd: SANU, Odbor za istoriju Srba u Hrvatskoj), str. 257-272.
- RADUŠKI, N. (2003) "Etnička slika Srbije – popis 2002. godine", *Migracijske i etničke teme*, god. 19, br. 2–3, 253–267.
- RADUŠKI, N. (2011) "Srbi kao nova nacionalna manjina u postjugoslavenskim državama", *Sociologija*, god. 53, br. 4, 417-432.
- ROKSANDIĆ, D. (1991). *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. (Zagreb: Vjesnik).
- SNV Srpsko narodno vijeće (2012). "Popis ne daje realnu sliku", www.snv.hr/vijesti/popis-ne-daje-realnu-sliku (pristupljeno 29.12.2012.)
- ŠKILJAN, F. (2007). *Srpsko narodno vijeće – deset godina postojanja, tristo godine tradicije* (Zagreb: Srpsko narodno vijeće).
- ŠKILJAN, F. (ur.) (2009). *Znameniti Srbi u Hrvatskoj* (Zagreb: Srpsko narodno vijeće).
- ŠUČUR, Z. (2009). "Pokazatelji ekonomske isključenosti među Hrvatima i nacionalnim manjinama u Republici Hrvatskoj", *Revija za socijalnu politiku*, god. 16, br. 2, 115-140.
- ŠUNDALIĆ, A. (2003). "Demografski i politički utjecaji na konfesionalnu sliku Istočne Hrvatske", *Migracijske i etničke teme*, god. 19, br. 1, 27-45.
- TATALOVIĆ, S. (2001). "Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj", *Politička misao*, god. 38, br. 3, 95-105.
- TATALOVIĆ, S. (2005). *Nacionalne manjine u Hrvatskoj* (Split: Stina).
- TATALOVIĆ, S., T. LACOVIĆ (2011). "Dvadeset godina zaštite nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj", *Migracijske i etničke teme*, god. 27, br.3, 375-391.
- UNHCR (2011). "Joint Declaration on Ending Displacement and Ensuring Durable Solutions for Vulnerable Refugees and Internally Displaced Persons", www.unhcr.org/4ec22a979.html (pristupljeno 29.12.2012).
- Ustav Republike Hrvatske* (1990). Sabor Republike Hrvatske (Zagreb: Narodne Novine 56/90).
- Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj* (1991). Hrvatski Sabor (Zagreb: Narodne Novine 065/1991).
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina* (2002). Hrvatski Sabor (Zagreb: Narodne Novine 155/02).
- VASILJEVIĆ, S. (2004) "Pravni aspekti zaštite manjina u procesu stabilizacije i pridruživanja". U K. Ott (ed.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, Izazovi institucionalnih prilagodbi* (Zagreb: Institut za javne financije, Zaklada Friedrich Ebert), 235-257.

VUKIĆ, A. (2010) "Položaj Srba u Hrvatskoj u procesu pridruživanja Europskoj uniji". U D. Babić, D. Župarić-Iljić (ur.) *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti), 169-182.

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (1992). Sabor Republike Hrvatske (Zagreb: Narodne novine 90/92).

Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (2000). Hrvatski Sabor (Zagreb: Narodne Novine 56/00).

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (2002). Hrvatski Sabor (Zagreb: Narodne Novine 83/02).

Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina (2000). Hrvatski Sabor (Zagreb: Narodne Novine 51/00).

ŽUPARIĆ-ILJIĆ, D. (2011). "Razmatranja predstavnika zagrebačkih Srba o prekograničnoj suradnji Srba u Hrvatskoj sa Srbijom". U D. Gavrilović, (ur.) *Srpsko-hrvatski odnosi u XX veku: Dvadeset godina od početka rata* (Novi sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje; Golubić Obrovački: Udruga za povijest, suradnju i pomirenje), 269-287.

Drago Župarić-Iljić

The Number, Status and Organizational Aspects of Serbs in Zagreb

S u m m a r y

This paper provides an overview of the basic characteristics regarding number, as well as normative and functional status, i.e. legal and institutional status of Serbs in Zagreb. Furthermore, the paper describes some distinctions among organizational levels of Serbian minority in Zagreb, concerning the most important aspects of socio-cultural, educational and religious integration. Serbian minority members' number in Croatia and Zagreb is analyzed using an official demographic statistics, focusing primarily on major socio-demographic indicators, on population density and ethnic composition data for the population of Zagreb municipality for the period of 1981-2011. Legal position of the Serbian minority in Zagreb is described using analysis of official documents, including legislative framework provisions, which are related to issues of national minorities' status and rights. Institutional and organizational status is elucidated by using descriptive analysis of cultural, educational, media and religious aspects of minority's life.

The number of Serbs in Croatia decreased drastically in last twenty years, affecting their number being reduced to approximately one-third of the prewar number. In the period 1981 to 2011 there was a continuous increase of number and proportion of Croatian majority population, and continuous reduction of national minorities in Zagreb. The biggest percentile decreasing in the municipality of Zagreb (during period 1991-2001) have undergone members of the Serbian (57.7%), Slovenian (48.9%), and Montenegrin (43.7%) minority. In the case of Serbs, this is primarily and predominantly a consequence of forced emigration (displacement) induced by

the war in the 1990s. Moreover, negative demographic trends together with a possibility of “false” national declaration in census, as well as the relentless process of assimilation are counted as specific factors in reducing the number of national minorities’ members.

Status of Serbs as the former "constituent people/ethnicity" in Socialist Republic of Croatia was modified in the status of "national minority" in (Democratic) Republic of Croatia, due to constitutional changes in 1990. Today, in accordance with the provisions of the Constitutional Law on National Minorities in 2002 national minorities in Croatia enjoy the rights in the area of cultural (linguistic, educational and religious) autonomy. Implementation of these rights still faces many problems in everyday praxis, which is reflected in organizational aspects and levels of Serbs in Zagreb. Cultural, artistic, and educational associations and initiatives among Serbian minority organize activities that contribute to promotion, preservation and expressing specific national minority’s identity. Although satisfactory level of normative (legal) integration does not guarantee functional integration of minorities into wider socio-economic, cultural and political matrix, that normative integration, along with political will and favorable social climate, sets an essential precondition for the willingness to implement laws and regulations in order to improve Serbian minority status.

Key words: *Serbs in Zagreb, national/ethnic minorities, status issues, integration, minority’s identity*